

Itzulpena eta feminismoa

BAKARTXO ARRIZABALAGA

Itzulpenaren eta feminismoaren arteko harremana aztertzen hastearekin batera harremanen aniztasuna, gaiaren zabala, aipatu beharrean naiz; bi osagaien artean harreman anitz gertatzen da eta hainbat ikuspuntutatik azter daiteke haien arteko eragina.

Horrez gain, aipatu behar dut ere bi osagaietako bakoitzaren zabala eta sakona. Horrek ere zailtzen du haien arteko harremanak aztertzerakoan hurbilpen xume eta argia egitea.

Toki eta denbora luzea eskatuko luke gaia osoki jorratzeak, baina halakoak ez ditudanez, artikulua bakar batek jarri mugetara egokitzen saiatu eta, gaia jorratzen jarraitzeko aukera gehiago sortuko zaigunaren itxaropenean, lehen hurbiltze honetan, gaiaren inguruko arazo, eztabaida eta gertakari nagusiak aipatu eta kokatzen ahaleginduko naiz, bederen.

Hirugarren zailtasuna ere agertzen zaigu gaiari heltzen saiatu orduko, zeren itzulpena eta feminismoa lotzen dituzten uztarri anitz

horiek, maiz, bi ezagutza alor horien bazter alorretan aritzen baitira, alor berrien eta berritzaileenetan, lur oraindik sendotu gabe eta nahasi samarretan. Guztiarekin ere, saia nadin aztergaiaren alor desberdinak banan-banan azaltzen, nahiz eta maiz alor horien artean diren lotura estuak agertu eta korapilatuko zaizkidan.

1. Itzulpenen subjektu agentea. Emazte itzultzaileak

Alorren batekin hasi behar eta itzulpengintzaren protagonista nagusiak behar ditut hastapen honetan aipatu, itzultzaileak, alegia. Lerro hauetan ezin azterketa sakona egin baina azterketa horren beharra seinaltatu nahi nuke, bederen, itzulpengintzan emazteok betetzen dugun lekua argituko badugu.

Lehenik eta behin aipatu behar dut itzulpengintzaren ezaugarriak direla medio (aritzaiaren izengabetasuna edo ikusezin-

tasuna, beste baten mesedetan lan egin eta bigarren mailan gordetzea, etxean lan egitea, apaltasuna, lanbidearen egituratzeko eta zedarritze maila urria, etab.) emakume anitz bideratu dela beti ogibide horretara, baina ezaugarri horiek beraiek ekarri dute ere, besteak beste, emakumea itzulpengintzaren barruan ikusezina izatea. Itzulpengintza beren kontura bizitzeko baliatu dute emakumeek historian zehar, eta bereziki hemezortzigarren mendetik hona, baina horrek, ogibidea eman badie ere –zerbait ere bada– ez die ekarri –ez digu ekarri–, ordea, langintzan dugun eginkizunaren onarpena; esan daiteke itzulpengintzan emakumeok, beste alorretan bezala, bigarren mailan mantentzen garelako, itzultzaile onaren eta emakume onaren ezaugarria omen den apaltasunari atxikirik eta haren pean gorderik.

Austriako Graz-eko Unibertsitatean lanean ari den Michaela Wolf ikerlariak 2000. urtean aleman hizkuntzaren esparrua aztertzeke abiaturiko ikerlanaren arabera¹, itzultzaile gehienak emazteak dira eta asko etxean aritzen dira, baina beren kasa ari direnen gaineko datu ofizialik ez dago, haien lan kontratu edo egoera fiskalak ez direlako beti berdinak.

Horrez gain, esaten du ere unibertsitate-erako itzulpen eta interpretazio departamenduetan interes gutxi dutela itzulpengintza feministarekin edota genero gaiekin. Hori dela eta, aipatzen du feminismoaren inguruko ikerketa gehien-gehienak emazte feministen ekimenez eta haiek jarri adorez sortzen direla.

Dena den, datu zehatzak lortzeko egin beharreko azterketa egin arte ezer ziur esaterik ez bada ere, badirudi, hala gure euskal txokoan nola inguruko erdal munduetako itzulpengintzan ere, emakumeok gehiengo osatzen dugula, oraindik ere, batez ere langintzaren alor desegituratuenera, ezkutuenetara. Esaniko horren bidetik jarraituz, ausera naiteke ere esatera itzultzaile gehienak emazteak izanagatik ere itzultzailearen irudia gizonetzkoa dela, oro har, eta are eta nabarmenago itzultzaile sonatu edo ereduizko direnen artean. Adibide baterako, 1997tik 2006 bitarteko Euskadi itzulpen Sariaren hamar saridunen artean bi emazte besterik ez da. 2002tik 2006 arteko finalistei begiratu ere alde nabarmena ikus dezakegu, hots, hogeita lau obra iritsi ziren bost urte horietan finalista izatera; haien hogeita bost (lan bat gizon-emazte biren artean itzuli zuten) itzultzaile finalisten artean hogeitaz gizonetzko ziren eta bost emazte. Hemendik kanpora so eginez gero gauzek ez dirudite oso bestelakoak. Batez ere Europako itzulpen sarietara diet so laburra egin, azken urteotako irabazleei begira, eta hemengoan antzeko emaitzak jaso ditut, baina datu biltze handiagoa egin beharko litzateke, herrialde guztietan egoera berdina ote den ikusteko.

Euskaraturiko obren gaineko itzulpen kritikari begiratzen badiogu, antzeko egoerarekin topatuko gara; halakoak argitaratzen dituzten Deia, Gara, Diario Vasco eta Berria egunkarien gehigarriek 2004. urtean argitaraturiko literatur-itzulpenen gaineko kritikek –bost gizonetzkoekin– guztira ho-

1. Wolf, Michaela: "The female state of the art", in *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting*, 129-141. or.

geita hamazazpi itzultzailearen lanak dituzte aztertu eta itzultzaile haietarik hogeita hamabi gizonetako dira eta bost soilik emakumezko.

Itzultzaileen elkarteei dagokienean, badirudi Europakoen bazkide kopuruetan emakumeak gehiago izan ohi direla, baina gidaritza organoetan, aldiz, ez dutela horrenbeste leku.

Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpreteen Elkartearen ordea, bestelakoa da egoera, hala bazkideen kopuruetan, gizonena emazteena baino handiagoa baita, nola zuzendaritza organoetan agertzeaz, gaur egun parez pare baitira eta emazteek protagonismo handia baitute elkartearen gidaritzan.

2. Itzulpengintza politika

Itzulpengintza politikan feminismoak duen lekua aztertzerakoan, berehala agertzen zaigu itzulpengintzarako politikak argitaratze politikarekin duen lotura estua. Bi-biek dute elkarren beharra eta biek ere dute xede hizkuntzaren kanona eragiten, gai, idazle, idazmolde eta abarrekoak xede hizkuntzan hedatuz. Horregatik, politika horietan feminismoak duen lekua aztertzerakoan, berriz ere agertzen zaigun lehen kezka, emakumeoi politika horiek egiten diguten –edo ez diguten– lekua da, hala itzultzaile garen bezainbatean nola idazleei ere.

Emakumezko itzultzaileoi dagokigunean, lehen puntuan jadanik erranikoari gaineratuko nioke emakumezko itzultzaileen aldeko inolako politikarik ez dela, ezer egiten ez dela itzultzailearen gizonetako irudi nagusia ezabatzeke eta argialetxeek, gaine-

rako enpresek bezala, *status-quo*-aren mantentzaile jokatzen dutela.

Emazte idazleen itzulpenei dagokienean ere, antzeko egoera agertzen zaigu. Euskal esparruari so eginez, Euskadi Saria hartutako itzultzaileei buruz lehen aipaturiko itzulitako hamar obra horien jatorrizko idazleei begiratzen badiegu, hamarretatik bakarra da emakumea. Finalisten kasuan ere, hogeita bat obrek dute idazle gizona eta hiruk emaztea (guztira bi emazte dira, bi obren egilea emazte bera baita). Eta antzera gertatzen da Europako itzulpen sarietan ere: sarituriko itzulpenen jatorrizko idazlanen egile gehien-gehienak –ia denak– gizonetakoak dira.

Sarien garrantziaz gain, gure euskal letren alor txikian badugu literatura unibertsala euskaratzeko proiektu handia ere, euskal irakurleei munduko literaturaren funtsezko lagina eskaintzeko eta, hartara, literaturaren alorra arautzen eragin handia duena. Alabaina, hor ere, eskaintzen den literatura gizonetako literatura da; literatura gizonetako zeregin gisa agertzen zaigu; aski esanguratsua da orain arte argitaraturiko 127 obren artean, 13 baizik ez direla emakumeen lanak.

Ez da, ordea, euskal berezitasuna emakumeen literatura –emakumeek idatzirikoa– baztertzea. Europa osoan gertatzen den fenomeno da argitaratze eta itzultze politikek gizonetako obrak lehenestea, edo horiek baizik apenas ez ikustea.

Literatura sarien kasuan ere, egoera berdinean gara emakumezkoen eta gizonetakoen lekuei dagokienean, edo bestela –zehatzago– esanda, emakumeen leku eskasari eta gizonetako nagusitzeari, dagokienean. Itzultzaile emazteen egoera emazteek litera-

turan dugun leku urriari da lotua, bai eta emakumeok , oro har, ospe eta izen orotik baztertuak izateari.

Kritika jasotzerakoan ere, gainerako arloetan bizi duten antzeko bazterketa bizi dute emakume idazleek, bai eta emakumezko itzultzaileek jasotzen dutenaren antzeko bazterketa ere. Adibide baterako, gatoz berriro gure euskal alorrera: lehen aipatu gehigarrietako bost kritika egile gizonezkoek aztertutako itzulpenen jatorrizko testuen idazleen artean hogeita bi gizon dira eta hamabost emazte.

Patriarkatuan horren murgildurik den egoera honetan, halere, oso da urria arazoaren kontzientzia. Hala, argialetxe nola letren alorreko bestelako enpresa eta profesionalen artean, sexuari ez baina kalitateari besterik erreparatzen ez diotela, hau da obrak soilik literaturazko interesaren arabera dituztela bultzatzen entzun beharko da emakumeen ez agertzeaz galdetuz gero. Ez ote zaio, ordea, inori deigarri egiten emakumeek kalitatezko lanak idatzi edo itzultzeko azaltzen duten ezintasun horren nabarmena, baldin eta emakumeek idatzirikoak gizarte honek hautaturiko kalitatezko lanen artean duen leku urria kalitate hutsezko irizpideen arabera gertatzen dela sinetsi behar bada?

Zorionez, badirudi halako kezka agertzen hasia dela gure artean ere, horri aurre egin nahia badabilela gure alor txikian; euskal letretan sortu berri den proiektua aipatu nahi nuke: Lau euskal letraemazte feministek “Sareinak” izeneko egitasmo literarioa jarri dute abian, emakume idazleen lana ezagutarazteko eta beste era batean irakurri ahal izateko tresnak hurbiltzeko. Honela diote beren manifestuan: “Gure sarea, gure

literatura zulatuta nabaritzen dugu eta, gehienetan, emakumeen izenak, liburuak eta lanak amiltzen dira zulo horietatik... Badugu sarea, euskal literatura; badugu harria, kritika literarioa; badugu jostorratza, teoria feminista, eta, jakina, badugu gogoia sarean sare aritzeko”. Zorte on!

Itzultze eta argitaratze politikek feminismoarekin duten harremana ez da agenteei loturikoa soilik; aztertu beharreko bigarren alorra feminismoa bera dugu, hau da, zein den feminismoaren gaia jorratzen duten testuei itzulpengintzak egiten dien lekua.

Feminismoa ikergai gisa XX. mendearen azken hamarkadetan hasi zen garatzen, batez ere Ameriketako unibertsitateetan, non emakumeen ikerketarako departamenduak sortzen joan baitziren. Nahiz eta orain arteko ikerketa feminista gehiena ingelesez sortu duten eta oraindik ere ingelesez sortzen den, ikerketa mundu osoko emakumei zuzentzen zaie, eta ez bakarrik unibertsitate inguruetako teorizatzaileei, baizik eta baita gizarte maila apaleneko ekintzaile feministei ere. Horrek itzulpenaren beharrean jartzen du feminismoa, mundu mailako eztabaida teoriko-praktikoa gauzatuko badu. Mundu osoko mugimendu feministaren alor desberdinetan –eta anitz bada– sortzen diren eskarmentuak teorizatzaileen gogoei hornitu eta aberasten dituzte, eta haiek sortu teoriek ere badute eguneroko ekintzan eragin dezente. Hain gizarte inguru desberdinetako emakumeen arteko harreman horietarako ezinbesteko da itzulpena. Baina zeregin horretan argialetxe arruntek oso interes eskasa erakusten dute. Gehien-gehienez, hizkuntza bakoitzaren esparru txiki edo handian, bazter alorretako argialetxe bat edo beste izan ohi da emakumeen

eskarmenaren gaineko testuren bat edo noizta-noizta argitaratuko duena –geure euskal esparru txikian ere baditugu horrelako gutxi batzuk– eta argitaletxe handiek atera ohi dituzte ere, azken urteotan gaia indartu baita, emazte ezagun edo ospetsuren baten gogoeta liburu edo antzeko produktua, feminismo kutsu zerbaitekoak. Baina, oro har, esan daiteke testu feministen hedapena emakumeen eskuz egiten dela, argitaletxe txikien eta autoedizioaren bitartez.

Halatan, hizkuntza-alor zabaletan, kultura sendotueta, ikus ditzakegu emakumeek sorturiko argitaletxe txikiak, kultura feministaren esparruan jaio eta bizi direnak, emakumeen lanak hedatzen. Argitaletxe horiek itzulpenaren behar handia dute, emakumeen produkzioaren mundu globalizatuan aritu eta emakumeen hitza ezagutzera emanen badute, bai unibertsitateetako emakumeen ikasketen edo genero ikasketen esparru teorikoetan, bai eta mugimendu feministaren inguruetan ere.

Euskaraz ez dugu horrelakorik, ez argitaletzerik ez eta emakumeen ikasketarik unibertsitatean ere; azken honen falta hutsune handia zaigu itzulpengintzarako ere, zeren feminismoaren testu teorikoen itzultze lan handia egiten baitute halako unibertsitate zentroek eta hizkuntza esparru desberdinetan sortzen diren teoria desberdinak elkarri ezagutzera ematen funtsezko eragina baitute. Halatan, beraz, feminismoaren –bai eta emakumezko idazleen– testu funtsezkoenak ere euskaratzeke ditugu oraindik.

Argitaletxe feminista horien zeregin lehe-
na, maiz, emakumezko idazleen lanak zokotik atera eta ezagutzera ematea izan da, eta horretan ere itzulpenak funtsezko lana egin du. Kultura desberdinetako emakumeen tes-

tuak itzuliz, emakumeak zokotik atera nahi izan dituzte, haien gogoetak ezagutzera eman, bai eta haiek beren garai eta lekuetan bizi zuten gizartearen zapalkuntzaren aurka erakutsitako erreboltaren berri eman ere, hartara feminismoaren historia osatzen lagunduz.

Itzultze eta argitaratze lan horien zeregin-a ez da soilik emakume haien izenaren aldeko aldarrikapena; haien lana ere sustatu dute, emakume idazle haiek sortu hizkera eta gogoetak hedatzeko bidea ireki eta ibili dute.

Hortik etorri dira, gerora, honen ondoren azaltzen saiatuko naizen hizkera arruntaren, hizkera estandar matxistaren kritika eta haren gainditzeko proposamen feministak, hizkuntzen barneko itzulpenak, sormen eta itzulpenezko esperimentazioak eta abar.

Lehen aipaturiko Wolf andrearen ikerketaren arabera, itzulpen agentziek oso interes eskasa dute genero gaiekin. Itzultzaileen elkarteak, berriz, prest omen dira sexismo gabeko hizkeraren erabilera sustatzeko, baina betiere nabarmen ez bada. Azkenik, erakunde publikoek itzulpenetan sexismo gabeko hizkera erabiltzeko eskuliburu eta gidalerroak omen dituzte.

Itzulpengintza feminista batez ere literatura alorrean eta bereziki emakumeen literatura feminista edota lesbianen literaturaren alorrean omen da erabiltzen, eta gehienetan sexismo gabeko hizkera erabiltzera mugatu ohi da.

3. Feminismoa eta itzulpen irizpideak. Itzulpengintzaren azterketa feminista

Nork itzultzen duen eta zer itzultzen den aztertzeaz gain, bada feminismoari fun-

tsezko zaion beste galdera: nola itzultzen den, alegia, hizkuntzaz hizkuntza dabilen ideologia patriarkala areagotu edo urritu baitezake galdera horri emaniko erantzunak. Galdera horri erantzuteko, baina, lehenik itzulpenaren baldintza nagusia, hots, hizkuntza, behar da ezagutu.

Hizkuntzaren kritika feminista

Lehen aipaturiko idazle feminista aitzindariek beraiek gizarte patriarkalari abiatu kritikan jadanik hizkuntzaren kritika agertzen bazen ere –Virginia Wolf-ek honela zioen: “But it is still true that before a woman can write exactly as she wishes to write, she has many difficulties to face. To begin with, there is the technical difficulty –so simple, apparently; in reality, so baffling– that the very form of the sentence does not fit her. It is a sentence made by men; it is too loose, too heavy, too pompous for a woman’s use”², hizkuntzarekiko kezka hori, hizkuntzaren aztertze hori areagotzen joan da feminismoaren garatzearekin, hizkuntza emakumeen zapalkuntzaren funtsezko bideratzaile delakoan, eta halatan, askatasunerako ere bidea izan daitekeela ustez. Bajtin hizkuntzalariak hizkuntza ideologia sortzaile eta bideratzaile nagusia zela zioen³, eta feminismoa ideologia hizkuntzaren beraren barruan bilatzen aritu eta aritzen da indar betez. Enuntziatu txikienetik hasi eta diskurtso garatueta-ino, intonazioan, ahotsen tinbre eta ozen

edo apaltasunean sexua islatzen dela erakutsi digute. “Le monde est sexué” dio Luce Irigaray teorizatzaile feministak⁴. Baina areago, sexuatzeko hori ez dela besterik gabea, hau da, sexuatzeko horri balioa erantsi (gizonezko sexuatzeko) edo kentzen (emakumezko sexuatzeko) zaiola erakutsi digute ere, eta sexu berezitasunak sexu bereizkeria bihurtzeko modu horrek ematen diola emakumeok jasaten dugun zapalkuntzari funtsezko tokia gizartearen egiturari.

Hizkuntzaren gaineko ikerketa feministetan diren tradizio desberdinak azaltzen luzatu gabe, esan behar dut denak lotzen direla interes bereziz hizkuntzak emakumeak azaldu edo ezkutatzeko duen modua aztertzeari.

Hizkuntza, berez, ez da sexista, sistema ireki eta malgua da. Sexista gizarte patriarkalak egiten duen hizkuntzaren erabilera da. Horregatik emakumeak izendatuko dituen, emakumezkoon bizipenak azalduko dituen hizkuntza osatzeko bidean jarri da feminismoa.

Alde batetik, hizkera patriarkalaren azterketa egiten du, bertan emakumeek eta gizonek dituzten leku desberdinak aztertuz. Hortik gizonezkoen eta emakumezkoen mintzamoldeen gaineko ikerketak bultzatu ditu feminismoak, emakumeen zapalkuntza hizkuntzaren bitartez nola gertatzen den ulertu eta horri aurre egiteko, bai eta emakumeen ahotsari leku egiteko ere. Itzulpenaren kasuan, sexuen arabera berezitasun

2. Wolf, Virginia: *Collected Essays*, II. alea. Hogarth Press, 1966

3. Bajtin, Mijail: *Le marxisme et la philosophie du langage*. Minuit, 31. or.

4. Irigaray, Luce: *Le sexe linguistique*. Langages, 85. alea. Grasset, 1989.

horiek hizkuntza batetik bestera itzultzean gorde eta xede testuan emateko moduak aztertzen dira ere, zeren hizkuntza bakoitzak modu eta molde desberdinen bidez sexuatzaren baitu diskurtsoa. Horregatik hizkuntzen arteko itzulpena hizkuntza bakoitzaren metafora sexuatuak eta neutro faltsuak antzemateko ere baliatzen da maiz, hizkuntzaren bidez ematen diren sinbolizatze prozesuen azterketaren barruan, zeren, hizkuntzek sexuatzeko sistema desberdinak dituztenez, errazago ikusi ohi baitira hizkuntza bakoitzean erabiltzen diren sexismoaren adierazleak kanpotik, hizkuntzaren barnean murgilduta baino (ingeles bati nabarmen gerta dakioke jakitea frantsesez emakume bati “le professeur” deitu behar zaiola, baina aldi berean ez erreparatu ingelesez emazteak ezkonduetakoa abizena galdu beharrak dakarren emazteen desagertze-ari).

Beste aldetik, hizkuntzen barruko itzulpena baliatuz hizkera berria sortzen saiatzen da. Feminismoaren transgresioa hizkuntzan honela da gauzatzen: “ni emakumea naiz” esanez, halakoa aurreikusia ez den lekuetan. Horretarako hizkuntza bakoitzaren barruan, hizkera patriarkaletik hizkera feministarako itzulpena erabili ohi du feminismoak, besteak beste.

Emakumeen irudiaren kalterako estereotipoak agerrarazi eta ezabatzeko, hizkuntzaren barruan, hizkuntzen barruan, dau den mekanismo zuzentzaileak baliatuz sexismo gabeko hizkera sortzea izan da feminismoak emaniko lehen pausoa. Alabaina, hori hizkuntzak emakumeon aurka duen karga ideologikoaz ohartarazi eta arintzeko balio badu ere, matxismoaren irain eta mespretxuzko adierazpen gordinenak

ezabatzeko balio badu ere, gizartean horren errotua den ideologia patriarkala ez da izendatzeko politikoki zuzenen zerrendak edo eskuliburuak automatikoki erabiliz gaindituko. Hizkuntzak gizartean eragiten du eta hizkuntza aldatu gabe ez liteke gizartea aldatu, baina hizkuntza aldatzeak soilik ez du gizartea aldatzen, hizkuntza gizartearen aldatzeko ezinbesteko baldintza izanik ere, gizarteak baldintzatua delako. Adibide baterako, ingelesez lehen erabiltzen zen “chairman” emakumezkoen baztertzaileren orde “chairperson” asmatu eta orain bigarren hori erabiltzen omen dute, baina “chairman” hitzaren esanahi berarekin, gizonetzkoak aipatzeko, alegia.

Adibideak balio ahal digu euskaldunoi, genero gabeko izendatzeko sistema dugulako sexismotik at bizi garenaren ustean ez usteltzeko.

Itzulpen irizpide berriak

Feminismoak hizkuntzari eginiko kritikak ondorio zuzena du itzulpenean, batez ere bi arlo hauetan: nola itzultzen den emakumezkoen hitza, eta nola berregituratzen diren jatorrizko diskurtsoak, maiz diskurtso baztertzailerekin, xede hizkuntzan emakumezkoen leku egiteko.

Feminismoak hizkuntza aztertzerakoan unibertsal neutroa faltsua dela eta benetan maskulinoaren adierazle dela azaltzen duen bezala, itzultzailearen ustezko neutraltasunari ere so egiten dio eta zalantzan jartzen itzulpengintza errepikatze lan bezala azaltzen duten orain arteko teoriak.

Orain arteko itzulpen teoriak jatorrizko testuarekiko leial eta baliokide izango den itzulpen biribil bakarra lortzeko ereduaren

bila ibili dira. Azken teoria postkolonial eta feministek, berriz, birkodetze prozesua baino areago komunikazio prozesua dute itzulpenean ikusten, eta prozesu horretan itzultzailea ez da jadanik bitartekari neutro eta ikusezina. Ardura berria hartzen du bere gain, bi erkidegoen arteko bitartekari lane-tan, non bere hautuen erantzule agertzen baita.

Lawrence Venuti-k dioenez, testua bere gizarte eta historia inguruabarretan kokatu behar da eta kontuan hartu politikoki jokatzeko duen rola:

“This would involve examining the place and practice of translation in specific cultures, addressing such questions as which foreign texts are selected for translation and which discursive strategies are used to translate them, which text strategies and translations are canonized or marginalized, and which social groups are served by them”⁵.

Azterketa horien ondorioz, eta itzulpen proiektu bakoitzak duen asmoaren arabera, itzultzeko estrategia desberdinak sor daitezke. Itzultzailea jatorrizko testuaz egiten duen interpretazioaz mintzo da, bai eta itzultzerakoan hautatu dituen estrategietaz ere.

Sistema patriarkalak antolaturiko hierarkian itzulpena eta emakumea bigarren mailan kokatu ditu eta kategoria eta metafora berdinak erabili ditu maiz, haietaz mintzatzeko. Susan Holbrook teorizatzailearen hi-

tzetan “...translation is marked by a gendered metaphors that presumes a male author and a female translator”⁶.

Itzulpenaren teoria-esparru tradizionalak sorturiko metafora sexisten adierazle gisa, honako esaldi hau dugu: “La traduction est comme la femme, plus qu’elle est belle, elle n’est pas fidèle, plus qu’elle est fidèle, elle n’est pas belle”⁷.

Halako baieztapenari Susanne de Lotbinière Harwood Kanadako itzultzaileak, bere liburu baten izenburuaren bitartez, honela erantzuten dio: “Re-belle et Infidèle: La Traduction comme Pratique de Réécriture au Féminin”⁸.

Itzultzaile honek jatorrizko testuaren idazlearekin parez pare jartzen du itzultzailea, idazlearekin batera egile, eta honela azaltzen du itzultzailearen zeregina:

“To embody the traditionally silent and invisible figure of the translator, whom feminism has empowered to speak in her own voice. Also, to put myself as a partner in a full-fledged relationship with ‘my’ authors, for feminist writers and translators have rejected longstanding ‘master-slave’ paradigm of writing versus translation, and replaced it with the love relationship paradigm, making her and I co-authors of the translated text”⁹.

Itzultzaile honek testu feministen itzulpenetan baliatzen du halako itzultze modua, idazle feministekin elkarlanean. Patriarkatuaren aurka jotzeko ekintza politikoa

5. Venuti, Lawrence: *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology*. Routledge 1992.

6. Holbrook, Susan: “Mauve Arrows and Erotics of Translation” in *Essays on Canadian Writing*, 61, 232-241. or.

7. Ferré, Rosario: “Ofelia a la deriva en las aguas de la memoria” in *El coloquio de las perras*, Rio Piedras. Editorial Cultural. 1990

8. De Lotbinière Harwood, Susanne: “Re-belle et Infidèle: La Traduction comme Pratique de Réécriture au Féminin/The Body Bilingual: Translation as a Rewriting in the Feminine” in *Les Éditions du remue ménage & Women’s Press*. 1991.

9. De Lotbinière Harwood, Susanne: “Acting the (Re) Writer: A Feminist Translator’s Practice of Space” in *Fireweed* 44/45. 1994.

da haren itzulpengintza. Hizkuntza bietan eragin nahi du idazle-itzultzaile bikoteak, eta hartara, esanahiak ez dituzte soilik jatorrizko hizkuntzatik xede hizkuntzara ekartzen; xede testuak jatorrizko testuan ere eragiten du, eta jatorrizko hizkuntzaren nola xede hizkuntzaren ideologia patriarkalean eragiten du. Hizkuntzen ideologia patriarkalakaz gogoetak egiteko aukera ematen du itzulpenak, bai eta hizkuntza bietan eragiteko, hizkera patriarkal nagusituari emakumezkoen eskarmentuz blaituriko hizkeraz erantzunez. Hizkuntzen arteko itzulpenaz gain, hizkuntza bakoitzaren barruan ere gertatzen dira esanahi ekarpen berriak, eta argira ekartzen emakumeok hizkera arrotzean moldatzera behartuak garela eta hartara, etengabeko itzulpen lanetara. “I am a translator because I am a woman” dio de Lotbinière-Harwood-ek¹⁰.

Horrelako itzulpenak jatorrizko idazlearen eta itzultzailearen arteko elkarlana eskatzen du eta idazle biziarekin egin badaiteke, zailagoa da jatorrizko testura hain modu dinamiko eta sortzaileaz hurbiltzea, baldin eta jatorrizko testuaren idazlea ez bada bizi edo parte hartu nahi ez, edo ezin badu; horrek testura tentu handiagoz hurbiltzera behartzen du itzultzailea.

Edozelan ere, itzultzailea itzulpenaren egile gisa agerian da; De Lotbinière-ren hitzetan esateko:

“The difference with rewriting in the feminine is that, unlike the patriarchal agenda, where the underlying order of discourse is made invisible by

passing itself off as “normal” and “natural”, the feminist agenda has its political cards on the table. The hand mediating is overt in its intentions”¹¹.

“Normal” eta “natural” gisa patriarkatuak mahaiaren azpitik pasa ohi dituen kartetaz ere arduratzen dira itzulpen feminista-ren teorizatzaile eta ikerlariak, zeren itzulpena emakumeoi munduan leku egiteko erabil daitekeen bezala, ezkutatzeko ere erabil baitaiteke, eta hala erabiltzen ere du itzulpengintza patriarkalak.

Emakumeen ikusezintasuna aipatzen denean ez da horrenbeste emakumeok dugun berezitasun batetaz mintzo, nola patriarkatuak guztiongan eragiten duen itsumenaz.

Eta itsutzen gaituen egitura patriarkalaren elementuak argitara ekarri eta sistema desegiteko bidea irekitzeko, hain zuzen ere, ekin dio feminismoak ohiko itzulpen teoriarik ezarri “leialtasun” eta “baliokidetzatza” printzipioen arabera egiten omen diren itzulpenak kritikatzeari.

Itzulpen patriarkalen kritika; zenbait adibide.

Feminismotik kritikaturiko testu eza-gunena Biblia dugu. Testu horren mezuei patriarkatuaren kutsua dariela kritikatu du betidanik feminismoak. Erlijio kristauak –zeinek ez?– emakumeoi leku gutxi eta txarra ematen digula uste izan du beti feminismoak. Baina kristautasunaren barrutik ere altxatu dira emakumeen aurka doazen

10. de Lotbinière-Harwood, Suzanne. *Re-belle et infidèle: la traduction comme pratique de ré-écriture au féminin / The Body Bilingual: translation as a re-writing in the feminine*. Les Éditions du Remue-ménage / Women's Press. 1991, 95. or.

11. Idem, 100-101. or.

mezu horiei aurre egiten dieten feministen ahotsak... eta itzulpenari egotzi diote mezu horien sexismoaren erantzukizuna. Horrek orain arte egin itzulpenak berrikusi eta sexismo gabeko proposamen berriak egitera bultzatu ditu delako feministak.

Gizonen arteko solas moduan agertzen da Biblia, non Jainko aita jauna, anaiak, gizonak eta abar agertzen diren protagonista nagusi, eta haien ondasun gisara, berriz, emazte, haur eta abereak.

Mezu horiek hebraiera eta grekerazko testuekin erkatu eta haien orain arteko interpretazio patriarkalak okertzat emanez, interpretazio berriak eskaintzen dizkigute, baina ez soilik atzera begira, orain arteko itzulpenak jatorrizko testuarekin leialtasun faltaz aritu direla kritikatzeko, baizik eta aitzina begira, batez ere, hau da, xede testuak bete behar duen funtzioari garrantzi berezia eta lehentasuna emanez.

Jokamolde hori erabat kokatzen da itzulpen teoria postkolonialaren eta feministaren printzipioen barruan. Biblia beraztertzen duten feministentzat itzulpenaren funtsezko egitekoa emakumezkoei ere, gizonezkoei bezala zuzen dakizkien testuak sortzea da, eta horretarako mezuaren forman egin beharreko aldaketa guztiak egiteko prest dira. Horretan batzuk besteak baino aitzinago joaten dira. Adibiderako, batzuei “anaiak” dion lekuan “anaia-arrebak” edo “ahizpa-nebak” jartzea aski bazea ere, beste batzuek “Jauna” eta horrelako hitzak ere kendu eta sexuz markatu gabekoak jartzen dituzte, bai eta agertzen diren pasar-

te sexistak, sortu nahi duten gizarte berdinzale berriaren moldeetara egokitzen saiatzen dira, garai zaharretako mezuak garai berrietara egokituz, betiere Biblia emakumezkoei zuzenduriko testua bihurtze aldera.

Testu xumeagoetara etorrira, emakumezko zenbaiten testuei eginiko hainbat itzulpen patriarkalen azterketak ere aipatu nahi ditut.

Lehenengoa Kordobako Unibertsitatean Anna Freixas eta Mª Luisa Calero ikerlariak ingelesetik gaztelaniara itzulitako testu baten azterketa dugu¹². Generoari buruzko testua da, itzultzaile profesional batek itzulia. Alabaina, profesionaltasun horrek ez dio kentzen itzulpena sexismoz kutsatzetik: paragrafo osoak ezabatzen ditu, hitzak ere bai, beti testuaren mezu feminista ezabatzeko bidean. Adibide baterako, aipaturiko ikerlari feministek diotenaren arabera, hona hemen egiten omen dituen bidegabekeriaren adibide batzuk:

Honako hau esan behar zuen lekuan:

“Esto en gran medida es debido a la influencia del feminismo y de los argumentos de la educación multicultural antirracista”;

Osorik isiltzen du.

Honako honetan, berriz, kortxete arteko guztia ezkutatu omen du:

“Las chavalas estaban ligeramente escandalizadas del hecho [pero sobre todo lo desaprobaban] más que por el hecho en sí...”

Edo:

12. Freixas, Anna, Calero, Mª Luisa: “Sexismo y traducción. Reflexiones a partir de un texto” in “Género, lenguaje y traducción” Universitat de València. 2003. 399-420. orr.

“Se sabe que los chicos reciben [much] más atención que las chicas”

Erantsi ere eransten omen du:

“Las chicas cuando se juntan en una clase mixta, en lugar de aprovechar su ventaja inicial [si la tienen] para mantenerse por delante de ellos...”

Bere gogara itzultzen ditu ere ingelesezko hitzak, eta modu desberdinez neskei buruz edo mutilei buruz esaten badira:

“Quietness” neskei dagokienean “docilidad” hitzaz du ordeztzen;

Eta “high-capacity” neskentzat bada “bastante listas” baina mutilentzat “más capacitados”.

Eta halako abar luze batez, itzultzaileak mutikoen aldeko joera nabarmena hartzen du eta neskak ezkutatzekoa, jatorrizko testuaren mezua guztiz desitxuratzeraino. Itzultzaileari eraman ezina zaio, nonbait, testuak dioena, testuari kutsu feminista gehiegi igarrita edo; eta besterik gabe aldatzen du, diskurtsoa patriarkatuaren mugetara egokituz.

Nabarmena da patriarkatuan emakumeen diskurtsoari eman ohi zaion garrantzi eskasa baino eskasagoa; emakumea ez da bere hitzen jabe, horregatik emakumeen hitza ez bada gizarteak haiei emaniko lekuaren mugetan mantentzen, haiei ezarri moldeetatik ihes egiten badu, hitz desagoki eta okertzat hartu eta zuzen daiteke beti, patriarkatuaren arauetara egokitzeko.

Halako egokitzapenak, halako emakumeen hitzak androzentrismoak bultzaturik hutsaltzea, maiz gertatzen dira, ez bakarrik

testu arruntetan, baina baita literaturan ere. Alor horretara joz, Mary Wollstonecraft-ek idatziriko “A vindication of the Rights of Woman” liburuaren lau aleman itzulpenei Elisabeth Gibbels, Humboldt Unibertsitateko ikerlariak egin kritika¹³ ekarri nahi dut lerro hauetara.

Garai desberdinetan (1793/94, 1898, 1989 eta 1999. urteetan) eginiko itzulpen horien azterketak erakusten digu Wollstonecraft-en lanari ez zaiola onartzen literaturara baliorik eta hartara, idazlearen erretorika, konbentzionaltasun eza, hizkera hibridoa eta testuan den heterogeneotasuna idazleak nahita hautaturiko estilo direla onartu eta xede testura ekartzen saiatu ordez, akatsztat hartu eta lau itzulpenetan (garai berrietako itzulpena ez da hobe, baizik eta maiz lauetan txarrena) “zuzendu” dituzte, eta hala eginez, jatorrizko estiloa erabat apurtu eta zekarren balioa ezkutu dute.

Lau itzulpenen xehetasunetan sartu gabe, hona hemen nola adierazten duen Gibbels andreak lau itzulpenek jatorriko testutik galtzen utzi dituzten balioak eta horren ondorioak xede testuaren bizi ahalean:

“In the case of the German translations of *A Vindication of the Rights of Woman*, hybrid features have become homogenized, intricate and long-winded sentences have been broken up, drastic expressions have become softened and unconventional discourse positions conventionalized. The German translations fail to see the “flaws” as integral to the feminist speaking voice and have produced German texts that are less functional as discourse founders. By producing good, acceptable translations for the German target audience, the

13. Gibbels, Elisabeth: “Positioning Strategies in the “Province of Men”: Mary Wollstonecraft’s *A Vindication of the Rights of Woman* and its four German translations”, in *Género, lenguaje y traducción*, Universitat de València. 2003. 336-347. or.

translators have delivered weakened texts that not testify to Wollstonecraft's discursive struggles."

"The transgression of genre boundaries made her enterprise an excursion into a no-go area. The attempt at writing in that genre is a positioning gesture in itself that has become part of the book's impact in English. It will be argued that the indifferent reaction in the German literary world towards *A Vindication of the Rights of Woman* is partly due to the translator's positioning strategies that failed to recognize and respect Wollstonecraft's specific historical discourse position and the resulting rhetoricity in the text".

Antzeko trataera jaso ohi du Virginia Wolf-ek ere, zeinaren diskurtsoko ahotsen aniztasuna eta ikuspuntuaren fokalizazio desberdinak bere estiloaren ezaugarri berezkoztat hartu ordez, maiz Wolf-en ezintasun baten ondoriozko akats gisa hartzen baitituzte itzultzaileek eta "zuzentzen", testua argiago eta irakurterrazago egite aldera.

Egile horren *To the Lighthouse* obraren frantseseko bi bertsio erkatu zituzten Gora Gisbert eta José Santaemilia, Balentziako Unibertsitateko ikerlariek, eta jatorrizko testura hurbiltzeko bi modu desberdinek emaniko bi itzulpenen arteko aldeak azaltzen dizkigute bertan¹⁴.

Lehenengo itzultzaileak gramatika eta sintaxiaren zuzentasunari, bai eta ohiko erretorikaren arauai begira itzuli omen du, eta Woolf-en estiloa desitxuratzen eta "normaltzen" du; bigarren itzulpenak, berriz, idazlearenganako errespetu handiagoz jakatu duela erakusten digute, eta haren estiloa, haren esan asmoak, ohiko hizkera "onaren"

arauen gainetik jarritz, Woolf-en hitzetatik gertuago mantentzen omen da.

Wollstonecraft-en alemanerazko itzulpenetaz esan bezala, Woolf-en kasuan ere ikus daiteke nola irakurketa patriarkala egiten duen itzultzaileak jatorrizko testuaren egileak erakutsi indarra eta irmotasuna, bai eta gizonen gainean egin aipamen gogorrak, leundu ohi dituen ("he was a failure" > "il avait manqué sa vie") eta emakumezkoen aipamenei, berriz, kutsu gutxiesgarria eranstean ("old woman" > "vieille femme").

Aipatu nahi dudana azken azterketa Valerie Henitiuk kanadar ikerlariak japonierazko emazteen antzinako testuen ingelesezko itzulpenen gainean eginikoa da¹⁵. Bertan japoniar emazteen literatura tradizioa azaldu, eta erakusten du nola ingeleserako itzulpenak bitartekari androzentrikoek egin dituztelarik, emakumeen ahotsa galdu den ingelesezko bertsioetan:

"Phallocentric translators may succeed in only superficially translating the woman-as-text, unaware of other, deeper levels of significance... Reading the submerged text requires an active choice to do, as well as possession of the appropriate tools and the ability to ask the right questions that will bring it into the foreground. Translations produced by male readers may well silence parts of a woman author's message by being simply oblivious to the significance of, for example, metaphors of sexual power relationships... They would be 'resisting readers'... resistant to subversive meanings and characterizations in texts that may threaten the patriarchy and its view of the world. Where a muted female story which may or may not involve subversion, is essential to the text, such selective

14. Gisbert, Gora, Santaemilia, José: "Gender and Translation: Virginia Wolf's *To the Lighthouse* in French" in *Género, lenguaje y traducción*, Universitat de València. 2003, 474-484. or.

15. Henitiuk, Valerie: "Translating Woman: reading the Female Through the Male" in, *Meta*, XLIV, 3, 1999, 469-484. or.

translation would constitute gross misrepresentation.”

“Male readers” aipatzen duenean ez da, bere artikularen beste nonbait azaldu du hori, “male” hori esentzialismoz ulertu behar, ezpada feminismoak “emakume”, “identitate”, “genero”, “sexu” eta abarreko kategoria unibertsalei ezarri erlatibismoaz.

Horren harira, Pilar Godayol, Vic-eko unibertsitateko irakasleak honela azaltzen digu zer izan daitekeen emakume gisa, emakume moduan itzultzea:

“In the end, what is translating as/like a woman if not situating oneself in an indeterminate space, neither inside nor outside, questioning and problematizing one’s own identity? It is an activity that involves making use not of speciously neutral,

so-called objective strategies, but rather dynamic procedures and tactics, wich negotiate and are negotiable, open and contingent, wich never assume the absolute totality of a feminine subjectivity in translation”¹⁶.

Hala talde menperatzaileek nola menperatuek gizartearen gaineko usteak sortzen dituzte maila inkontzientean, mundua bere bizipenen arabera birsortzen ari dira etengabe, baina talde menperatzaileek dituzte, ordea, konzientziaren antolaketaarako egiturak kontrolatzen; halako kontrola hautsi nahian dabil feminismoa, emakumeen hitza entzun dadin. Horretarako, emakumezko idazlearen alde kokatzen da itzultzaile feminista, haren lana hutsaldu eta desitxuratzen duen irakurketa patriarkalaren aurka.

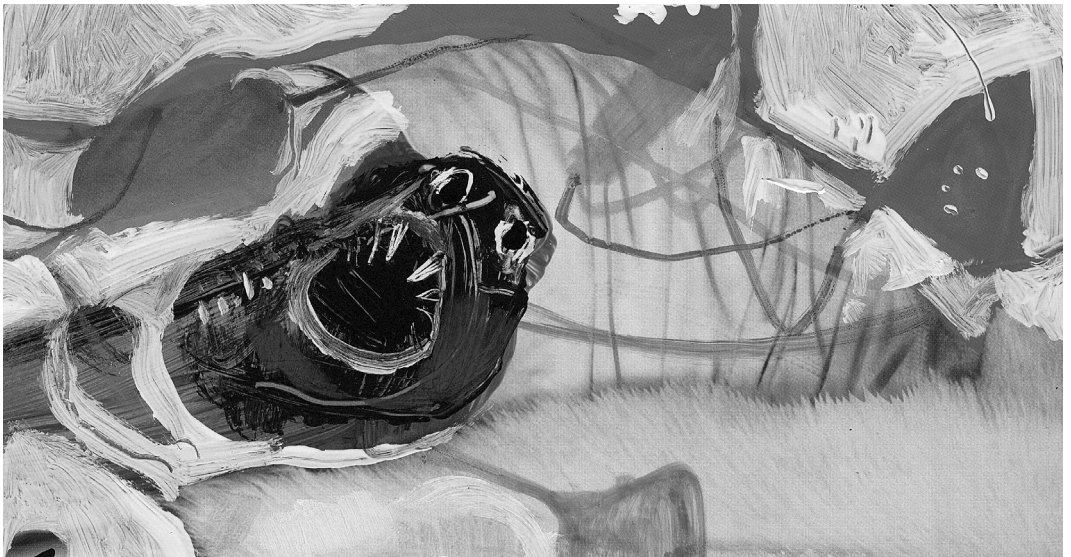
BIBLIOGRAFIA

- Calero Fernández, Mª Ángeles: “La identidad femenina en el discurso lexicográfico” in *Quaderns de Filologia. Estudis Lingüístics*. VII. alea (2002), 25-46. orr.)
- Cameron, Deborah (argitaratzailea): “The Feminist Critique of Language: A Reader” Routledge. 1999.
- Fernández de la Torre Madueño, María Dolores, Medina Guerra, Antonia, Taillefer de Haya, Lidia (argitaratzaileak): “El sexismo en el lenguaje” CEDMA. 1984 (Bi ale).
- Godayol, Pilar: “Frontera Spaces. Translating as/like a Woman” Universitat de Vic.
- Gregory, Michael, Carroll, Susanne: “Language and Situation. Language Varieties and their Social Contextes” Routledge. 1978.
- Henitiuk, Valerie: “Translating Woman: Reading the Female Throug the Male”, in *Meta*, XLIV,3, 1999. (469-484 orr.)
- Hidalgo Navarro, Antonio, Grupo Val.Es.Co.: “Variación prosódica y diferencias de sexo en torno a sus correlatos funcionales” in *Quaderns de Filologia. Estudis Lingüístics*. VII. alea (2002), 3-21. orr.)
- Irigaray, Luce: “Sexes et genres à travers les langues” Grasset. 1990.
- “Le sexe linguistique” *Langages*, n° 85, Grasset. 1989.
- Martín Rojo, Luisa, Garí, Aitana: “El obstáculo de ser mujer. Prácticas comunicativas en el trabajo”, in *Quaderns de Filologia. Estudis Lingüístics*. VII. alea (2002) 129-143. orr.)
- Moi, Toril: “Teoría literaria feminista” Cátedra. 1995. (Itzultzailea: Amaia Bárcena), (Sexual/Textual politics; Feminist Literary Theory).
- Mukherjee, Arun, Mukherjee, Alok, Godard, Barbara: “Translating Minoritized Cultures: Issues of Caste, Class and Gender”, in *Postcolonial Text*, 2. alea, 3. zbk. (2006)
- Niedzwiecki, Patricia: “Le langage au féminin” Castells-Labor. 2000.
- Santaemilia, José (argitaratzailea): “Género, lenguaje y traducción” Universitat de València. 2003.
- Santaemilia, José, Gallardo, Beatriz, Sanmartín, Julia (argitaratzaileak): “Sexe i llenguatge: La construcció lingüística de les identitats de gènere. Universitat de València. 2003.
- Spencer, Luisa, eta beste: “La educación lingüística. Trayectorias y mediaciones femeninas” Antrazyt. 1997. (Italieratiko itzultzailea: Belén Garí)
- Vigara Tauste, Ana M^a, Jiménez Catalán, Rosa (Argitaratzaileak): “Género”, sexo, discurso”
- Violi, Patrizia: “El infinito singular” Cátedra. 1991. (Itzultzaileak: José Luis Aja, Carmen Borra, Marina Caffaratto), (L’infinito singolare).

Wolf, Michaela: "The Creation of a "Room of One's Own" Feminist Translators as Mediators between Cultures and Genders" Universität Graz.

Wolf, Michaela: "The female state of the art. Women in the "translation field", in Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting.

Yaguello, Marina: "Les mots et les femmes" Payot. 1987.

Traducción y feminismo

Feminismo y traducción se entrecruzan en múltiples puntos y sus relaciones pueden abordarse desde muy diversos puntos de vista, desde el análisis de las condiciones en que las mujeres llevan a cabo la actividad traductora, hasta la mutua crítica de las categorías filosóficas en que ambas actividades se sustentan.

El feminismo y la traducción cuentan con un importante elemento en común: el lenguaje, imprescindible en la actividad traductora y clave para el análisis feminista.

La traducción y las mujeres hemos sido relegadas a una posición secundaria, obligadas al anonimato. Sin embargo, el feminismo viene a reivindicar la traducción como actividad primordial, tanto para la comunicación como para la creación y recreación de identidades, así como la centralidad de la traductora en el proceso traductivo. La traducción, a su vez, ofrece al feminismo una herramienta para el análisis y la transformación feminista de la sociedad.

Traduction et féminisme

Féminisme et traduction s'entremêlent en de nombreux points et les rapports entre ces deux activités peuvent être abordés à partir de points de vue très différents, depuis l'analyse des conditions dans lesquelles les femmes exercent leur métier de traductrices, jusqu'à la critique mutuelle des catégories philosophiques sur lesquelles elles s'appuient.

Le féminisme et la traduction ont en commun un élément important, à savoir, la langue, indispensable dans l'exercice de la traduction et clé dans l'analyse féministe.

La traduction et les femmes nous avons été reléguées à une seconde place, obligées à l'anonymat. Toutefois, le féminisme revendique la traduction comme une activité primordiale, tant dans la communication que dans la création et la recreation des identités, ainsi que la place centrale de la traductrice dans le processus de traduction. La traduction, à son tour, offre au féminisme un outil pour l'analyse et la transformation féministe de la société.

Translation and Feminism

Feminism and translation overlap in several areas, and the relationship between them can be approached from very different points of view, from the analysis of the conditions under which women translate to the mutual criticism of the philosophical categories within which both activities take place.

Feminism and translation share an important common element: language, essential in translation and a key aspect of feminist analysis.

Translation and women have been relegated to second position, forced into anonymity. Nevertheless, feminism somehow restores translation as a primordial activity, not only for communication and for the creation and recreation of identities, but also with respect to the centrality of the female translator in the translation process. Translation, in its turn, provides feminism a tool for analysis and the feminist transformation of society.